

A REGIONALIZMUS KIHÍVÁSA (II.)

G Á L L E R N Ő

Milan Kundera esszéje 1984-ben nyomatékosan tudatosította, hogy az általa vizsgált tragédia *kis nemzeteket* sújtott. Olyanokat, amelyek – a maguk bizonytalan kontúrrégiójában – Németország és Oroszország közé szorultak. Még a cseh író e kis országok elorzott – főként a kultúra területén érvényesült egykori *kimagasló teljesítményeire* s a bennük megnyilvánuló, ám az idegen nagyhatalmi kisajátítástól fenyegetett – identitására hivatkozott, a XX. század egyik leg-számottevőbb és legnormálisabb magyar politikai gondolkodója, Bibó István négy évtizeddel előbb a kelet-európai kisállamok *nyomorúságáról* értekezett.¹ Az érintett kelet-európai államokról készített bírálati láttelel – grosso modo – az egész közép-európai régióra vonatkozik, ezért feltétlenül meg kell vele ismerkednünk.

Bibó István – akárcsak Kundera – elsősorban Lengyelország, az egykori Csehszlovákia és Magyarország történelmi pályáját vette tekintetbe, amikor Közép- és Kelet-Európa politikai kultúrájának a deformálódását diagnosztizálta. A három állam sorsának közös vonásait kimutatva, Bibó arra a következtetésre jutott, hogy ezek az országok történelmi zsákutcába sodródtak, ahol – a nemzeti keretek bizonytalansága, a nemzetké alakulás kínos voltából kifolyólag – zavaros filozófiák, hazug propaganda, de legfőképp az antidemokratikus nacionalizmus befolyása alá kerültek. Ilyen körülmények között, a közép- és kelet-európai „politikai lelkeség” legfőbb vonásává a közösségért való egzisztenciális félelem vált. Márpedig a félelem és a demokrácia össze-egyeztethetetlen egymással.

Kézirat közlésével búcsúznak Gáll Ernőtől, a 83. évében elhunyt erdélyi tudóstól, a Korunk nyugalmazott főszerkesztőjétől. (A szerk.)

Térségünkben – Bibó szerint – a politikai jellem is eltorzult. Hisztérikus lelkiállapot alakult ki, aminek következtében a valóságos, a lehetséges és a kívánatos dolgok közötti határvonalak elmosódtak. A Bibó István készítette látleletben alapvető patogén tényezőként szerepelnek a kibogozhatatlan területi ellentétek, s az a területközpontú szemlélet, amely a közép-kelet-európai államok közötti konfliktusokat gerjeszti. Bibó felfogásában ezen államok nyomorúsága jórészt az állandó, illetve időről időre kiújuló területi vitákban nyilvánul meg.

Láthatjuk, Bibó elemzésében a Milan Kundera jelezte tragédia több dimenzióban követhető nyomon, előzményei pedig a letűnt évszázadokba nyúlnak vissza. Éppen ezért indokolt, hogy nem annyira Közép-Kelet-Európa tragédiájáról, mint inkább tragédiáiról beszéljünk.

Nem vitás, hogy Közép-Európa „elrablásában” Kundera felfedezte a térség országai tragikus sorsának egyik lényeges összetevőjét. De csak az egyiket. Az sem kétséges, jól látott, amikor – mint említettem – Oroszország mellett e tragédia előidézőjeként Európát is bírálta. A cseh író és több vele egyetértő szerző nem fordított azonban kellő figyelmet arra, hogy balsorsunkért ezek az országok maguk is felelősek. Kunderaék csőlátásának következményei éppen az elmúlt években váltak nyilvánvalóvá, amikor a szovjet megszállás megszűntével az egymással önpusztító területi konfliktusokba bonyolódó országok tengernyi szenvedést idéztek elő.

Meggondolkoztató, sőt érthetetlen, hogy Kundera – más eszmetársaival együtt – szinte észre sem vette a térség rákfenéjét: a kisebbségi kérdést. Igaz, Timothy Garton Ash és Czesław Miłosz megkongatta a vészharangot a térségben endémikusan jelenlévő, kítőrésre kész, egymás ellen acsarkodó nacionalizmusok miatt.² A napjainkban elszabadult sovénacionalizmusok démonjainak elemzése, illetve bírálata azonban nem szerepel kellő fajsúllyal a régió jövőjével foglalkozó írásaikban. De ki látta előre ezt a század- és ezredvégi apokalipszist? A Bosznia-szindróma – tudtommal – egyetlen prognózisban sem fordult elő.

Persze, azok az elképzelések és tervek, amelyek a régió békés holnapjait, modernizációját próbálták körvonalazni, rendszerint hangsúlyozták, hogy ez a jövő csak az itt élő népek, nemzetek és nemzetiségek kiegyezésével, alkotó együttműködésével közelíthető meg. Sarajevó, Gorazde és Kosovo után azonban lehet-e, szabad-e még ilyen reményeket táplálni? Közép-Kelet-Európa felemelkedése a mítoszok avagy az utópiák birodalmába tartozik?

Leszek Kolakowski már a hetvenes évek elején figyelmeztetett arra, hogy nihilista módon a mai ember sem mondhat le a mitikus képekről és szemléletről. A racionális gondolkodás nem küszöbölheti ki ezeket, mert nélkűlük

létünk megszűnne emberhez méltónak maradni.³ Ernst Blochtól megtanulhattuk, hogy a „remény-elv” az emberi lét nélkülözhetetlen motivációi közé tartozik; félreismerhetetlenül jelentkezik azokban a – „docta spes”-t kifejező – konkrét utópiákban, amelyek nem légvárat építenek, hanem – a jövőnek elébe sietve – a valóságos latens, ám életbe ültethető, gyakorlatilag alkalmazható tendenciát fejezik ki.⁴

Tény, hogy a világboldogító messianizmusok csődjével, a valóságtól elrugaszkodott, de erőszakkal a térség országaira oktrojált modell bukásával az utópiák ázsiója nagyot esett. Szinte semmivé foszlott. Megnőtt viszont ama jobbító erőfeszítéseké, amelyek – pragmatizmussal is elegyesen – a demokratikus átalakulást, az átmenetet a lehetséges legnagyobb szociális érzékenységgel kívánják megvalósítani. A jövőt fürkésző, a küszöbönálló új század, új évezred távlatait kitapogató gondolatokra, „nappali álmokra” és valónak mutató tervekre azonban továbbra is szükség van térségünk esetében is.

Éppen ezért földrésznünk e tájain is jelentkező/izmosodó regionalizmusok idején nem szabadna lemondani a közép-európai gondolatról. Noha manapság kezdjük árnyaltabban megítélni az Osztrák–Magyar Monarchia szerepét, a közép-európaiság nem merülhet ki a múlt iránt táplált nosztalgiából.

Közép-Európa (lehet, kissé idealizált) továbbéltetése hozzájárulhat ama légkör meghonosodásához, amely a kisebbségi kérdés korszerű rendezésének is kedvez. *E tekintetben a „köztes Európa” tradíciója, s az új életre galvanizált erdélyiség szerencsés módon találkozhat. Jól kiegyezhető egymást.*

*

A regionalista reneszánsz s az európai egyesülés összefüggései között, a közép-kelet-európai valóság talaján megkerülhetetlennek mutatkozik a nemzetállamok holnapjainak a becserkészése is. Merész jövőanticipációk s e tájakra hatékony pragmatizmus valaminő egybeötvözésére lesz szükségünk. (Persze, ez a szintézis nem lesz, nem is lehet tökéletesen kiegyensúlyozott. Szinte elkerülhetetlen, hogy egyik vagy másik összetevő ideig-óráig ne kerüljön túlsúlyba.)

A kutakodásnak abból a – mára már elterjedt – felismerésből kell kiindulnia, hogy a nemzetállamok hagyományos létét és funkcióit két, egyidejűleg érvényesülő tendencia befolyásolja. „Fölöttük” zajlik a felségjogaikat csorbító integráció, s ugyanakkor „alattuk” lépnek színre és erősödnek meg azok a tájegységek, amelyek a központosított hatalomtól egyre több illetékességet hódítanak el.

E fejleményekre is támaszkodva szorgalmazza Kende Péter a nemzetállamisággal való szakítást.⁵ A beiktatandó cenzúrát azonban főként azzal indokolja, hogy a mögöttünk hagyott másfél évszázad során térségünkben nyilván-

valóvá vált a nemzetállami felfogás kudarca. Az itteni nemzetállamok zsákutcába kerültek, az 1990 utáni nagy eufóriában sem ismerték fel az illetékesek, hogy tájaikon a Nyugattól átvett hagyományos nemzetállami sémák nem mentesítenek az 1918 előtti és utáni bajoktól. A megoldást szerzőnk abban látja, hogy különbséget kell tenni politikai és nyelvi közösség között. Véleménye szerint térségünk rendkívül bonyolult és konfliktusos nyelvi-etnikai viszonyai nem teszik lehetővé a kultúrnemzeti alapon megnyugtató politikai rendezést. Kende azt állítja, hogy a nemzet új – Közép-Kelet-Európában alkalmazható – politikai megfogalmazása elodázhatatlanná vált.

Kende nem a politikai nemzet francia (jakobinus) változatának az átvételére gondol. Jól tudja, hogy a központosított francia állam egyneműsítő politikát folytatott, s csak a közelmúltban kezdte elismerni a regionális, nyelvi alkultúrákat. Kende szemei előtt a politikai nemzetnek régióink adottságaira szabott variánsa, a „nemzetközösség” lebeg. Ez más, mint a „népközösség”, de a kétféle identitás nem zárja ki egymást. Elképzelését egy hozzánk közel álló példával illusztrálja. A „székely ember – írja – tehát a magyar népközösség része, egyszersmind a romániai »nemzetközösség« tagja. A román »nemzet« tagja nem lehetne, minthogy az kultúrfogalom, s székelyünk a magyar kultúrához tartozik. De a magyar (nemzet) tagja sem lehet, mert politikailag az nem terjed túl a magyar államhatárokon, annak tagja székelyünk csak áttelepülés árán lehetne. Amíg ezt nem teszi, a romániai »nemzetközösségre« tartozik, miközben joggal tekintheti magát a magyar »népközösség« részének.”⁶

E nézet első publicisztikai kifejtései nálunk bírálatokat váltottak ki. A társadalompolitikai és mentális fejlemények sem igazolták. Napjainkban egyrészt izmosodik a (kultúr) nemzethez való tartozás – immár intézményekben is lehorgonyzott – tudata, másrészt a romániai nemzetközösségi tagság vonzereje sem tudja az előbbi folyamatot fékezni. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az ország következetes demokratizálásának, a kisebbségi jogok és önkormányzati formák megszilárdulásának menetében ne erősödne az állampolgári lojalitás, ne fejlődne az „alkotmányos hazafiság” (Habernas).

Kis János koncepciója több vonatkozásban is érintkezik a Kende Péterével. A nemzetállam meghaladását – a liberalizmus szellemében – bemutató tanulmányában⁷ meggyőzően fejtegeti, hogy etnikailag megosztott társadalomban (a mindenki számára jogegyenlőséget szavatoló) állam nem lehet nemzetállam. Legitimitást csak egy „társnemzeti állam” élvezhet. E hatalmi képződmény pedig a határai között található etnikumok politikai közösségével azonos. Kis – túllépve a klasszikus szabadelvűségre hivatkozó felfogáson – elfogadja a csoporthoz kötött, tehát a kollektív jogok szükségességét. Nem tesz viszont egyenlőségi jelet e jogok és a területi autonómia, valamint a föderalizmus közé.

A múlt század végi magyar politikai nemzet elméletével és gyakorlatával szemben Kis János koncedálja, hogy az „hatalmas magánéleti térségeket” biztosított a nemzetiségeknek, de retorikája nem volt összhangban a (magyarosító) nemzetiségi politikával. Joggal állapítja meg, hogy – noha a mostaninál kedvezőbb helyzetet teremtené – az utódállamokbeli magyarság sem fogadhatna el egy ilyen megoldást. A magyarság nemzeti érdekei azt kívánják, hogy térségünkben törjön meg „a nemzetállami modell egyedulalma”.

Felfogását summázva Kis János csak azt a nemzeti politikát fogadja el, amely „a nemzetállammal szemben a társnemzeti államot, a politikai nemzettel szemben a többkultúrájú politikai közösséget, az állampolgári jogok kizárólagosságával szemben a csoporthoz kötött – egyéni és kollektív – jogok lehetőségét, s a szuverén államok egymásmelletti ségével szemben az Európai Uniót” kínálja.⁸

*

Ha ezek – a nemzetállamhoz, a regionalizmushoz, az európai integrációhoz kapcsolódó – fejtegetések többnyire csak közvetve utalnak a transzszilván sorsproblémákra, Molnár Gusztáv elméleti vitaindítója⁹ hosszú évtizedek óta először veti fel közvetlenül az erdélyi kérdést. A fogalom nemes értelmében vett „provokatív” kezdeményezésével az egyik errefelé leginkább bebetonozott tilalomfát kezdi döntögetni. És teszi ezt az európai régiók kialakulásának, s azok változásainak az értelmezésével. Vizsgálódásait a geopolitikai megközelítés, a Huntington-féle „civilizációs paradigma” alkalmazása teszi mifelénk újszerűvé, néhány vonatkozásban pedig vitathatóvá.

*The Clash of Civilizations?*¹⁰ című elhíresült tanulmányában (1966) – mint ismeretes – Samuel Huntington azt állítja, hogy a régi civilizációk (vallások) közötti különbségek konfliktusokhoz, esetleg háborúkhoz vezetnek. Ez a veszély sötét árnyékot vet holnapjainkra. E tétel megkerülhetlenné teszi Európa határainak a meghúzását. Huntingtongal egybecsengően több szerző úgy véli, hogy ezek a határok ott vonulnak, ahol a nyugati kereszténység kisugárzásának a keleti ortodox egyház, illetve az iszlám dominanciája állja útját. Az Európát megosztó limes elválasztja a balti államokat Oroszországtól, kettészeli Fehéroroszországot és Ukrajnát, majd a Kárpátok vonulatát követve, Szlovéniát és Horvátországot Nyugathoz illesztve, Dalmácia partjain éri el az Adriát. Bennünket közvetlenül érint és Molnár okfejtését alátámasztja, hogy az említett civilizációs törésvonal Erdélyt a nyugati tömb részeként tünteti fel. Ez a körülmény – érthető módon – problémát okoz, feszültséget kelt Románián belül. A határvonulatot nem csupán gótikus vagy barokk templomok, hanem egy – Közép-Európát idéző – mentalitás, illetve munkakultúra még észlelhető nyomai is jelzik. Erdély még mindig más, mint az Ókirályság,

Molnár Gusztáv találóan a „Mitteleurópa-fragmentumok”, ama tartományok közé sorolja Erdélyt, amelyek múltjuk, hagyományaik és civilizációs színvonaluk révén továbbra is Közép-Európára emlékeztetnek, ám politikai döntések következtében kívül maradtak Nyugat keleti határain.

Mi lenne a megoldás?

Ha Románia nem akar belesodródni a sikertelen államok (failed states) kategóriájába, akkor – Molnár szerint – a föderatív alapokon való átszervezésre van szüksége. Erdély és más országrészek számára a devolúció lehetőségét kellene felkínálni. A kialakítandó tartományok, vagyis a regionalizáció alapjait azonban nem – a konfliktusokat gerjesztő – etnicitás, hanem a területi, helyi identitások feltámasztása, megszilárdítása biztosíthatná.

Nem nehéz elképzelni, milyen ellentmondásos visszhangot váltottak ki Molnár Gusztáv tételei. A vita szövegei a *Magyar Kisebbség* 1998. 1-es számában s a marosvásárhelyi *Altera* című román nyelvű szemle 1998. 8-as számában jelentek meg. Nem tekinthetem most feladatommak, sem a huntingtoni koncepció érdembeli kritikai taglalását, sem az – egyébként igen magas színvonalú – polémia részletező felidézését. Számomra itt és most, mindenekelőtt az egész komplexum értékelése a fontos, mert a korszerű regionalizmus megjelenését fejezi ki nálunk. Igaz, az eszmecsere kisugárzása nem haladja túl egy eléggé szűk értelmiségi kör határait, de a társadalompolitikai nézetek története azt tanúsítja, hogy valamilyen újító kezdeményezés jelentőségét és későbbi szerepét nem a világrajövetelénél bábáskodók száma határozza meg. Ebben az összefüggésben azonban sokatmondónak ítélem a román vitapartnerek véleményét, s egy-két esetben reflektálni is kívánok rájuk.

Mindenekelőtt Gabriel Andreescunak, a Román Helsinki Bizottság társelnökének érveit emelném ki. A demokratikus román értelmiség kiemelkedő személyisége fenntartásokat táplál a Molnár-féle megoldásokkal szemben. Nem tartja őket időszerűnek és kivihetőnek. Ő a „kiegyezés román modelljét” ajánlja, amely – szerinte – közel állna a megvalósuláshoz. Ez a „modell” – a társadalomban végbemenő valós folyamatok összegezeként – „abban rejlene, hogy a román politikai erők a nemzeti kisebbségek védelmére szolgáló sajátos rendszabályok rendkívül magas standardját fogadták el, s ennek ellenében a magyar közösség implicit módon lemondott a saját védelmi mechanizmusok – az önrendelkezés és autonómiák rendszere – kialakításáról, amelynek nincs helye a román alkotmány keretei között”.¹¹

Gabriel Andreescu véleménye, amely a román elit kompromisszumkészségének jelenlegi határait jelöli meg, az adott (alkotmányjogi) feltételeket – mondhatni – változtathatatlanokként kezeli. A romániai devolúció mostani igen nehézkes megvalósíthatóságával szemben ő az Európai Unió integrált

rendszerétől reméli, hogy a különböző régiók eredményesen érvényesítik majd a maguk földrajzi, nyelvi, gazdasági és más jellegű sajátosságait.

Bakk Miklós hozzászólásában – többek között – nyomon követi az Andreescu-csoport felfogásának változásait. 1995-ben – állapítja meg – Andreescu már felismerte, hogy a Romániát Európához kötő stratégiának két – egymást kölcsönösen feltételező – összetevője van: „a Magyarországgal közös határ átjárhatósága és Erdély bevonása – a belső gazdasági liberalizáció révén – egy regionális dinamikába”.¹² Ez a fejlemény – Bakk értelmezésében – már több az identitáshoz való jog garantálásánál. Erdély regionális mozgósításának távlatai azt vetítik előre, hogy egy multikulturális tájegység örökségének, a „régii Mitteleurópa civilizatorikus erejének” az állampolitikai hasznosításával valaminő kiutat kínál.¹³

A polémia másik résztvevője, a Párizsban élő Antonela Capelle Pogăcean egyetért Molnár Gusztáv jövőképevel, Erdély regionális „rehabilitációjával”. Ez – szerinte – egybefogná a térség lakosait és a „posztmodern nemzetállam leépülésének a megállapítására támaszkodik”. A Molnár-féle koncepcióval szembeni fenntartások abból is fakadnak, hogy – mint találóan leszögezi – Erdélyben „a nemzeti kötelék fölébe kerekedik a regionális identitásnak vagy az állammal való azonosulásnak”. A közös jövő záloga – szerinte – az lenne, hogy Erdély lakossága először erdélyinek érezze magát, s csak utána azonosuljon magyar vagy román nemzetiségi mivoltával.¹⁴

Ez a követelmény számomra – középtávon – elérhetetlennek tűnik. Azt sem hinném, hogy egy korszerű erdélyiség a nemzethez tartozás tudatát kategorikusan kizárná. A regionális önazonosság vállalása összeegyeztethető a – főként az anyanyelv közvetítette – nemzeti hagyományokhoz és értékekhez való ragaszkodással.

Magam is szentül meg vagyok győződve Antonela Capelle-Pogăcean konklúziójának helyességéről: *az erdélyi magyarok csak a románokkal folytatott párbeszéd révén boldogulhatnak.* És noha a párizsi politológusnő kijelenti, hogy nem a két világháború közötti transzszilvanizmus felidézésére gondol, én azt hiszem, hogy éppen ennek az öröksége hatékony módon sarkallná a nemzeti kizárólagosságok meghaladását.

*

A jövőt fürkésző/előkészítő elméletek és eszmecserék mellett a regionalizmus a hétköznapi életben is lassan utat tör magának. Jelentkeznek az erdélyi identitás vállalásának gyakorlati következményei is. Nem csupán azoknak a számszerű gyarapodására utalok, akiknek (magyaroknak és románoknak) már elégük van a „kudarcot vallott provincia” (Alexandru Cistelean) okozta kudarcélményekből (ezt a tudat- és lelkiállapotot fejezik ki például a Sabin

Gherman-féle Pro Transylvania Alapítvány célkitűzései). Főként a különböző megyék, tájegységek, mikrorégiók közötti – túlnyomó részben gazdasági jellegű – együttműködések ígéretes kibontakozását értékelném. Ez a folyamat, tekintettel arra, hogy Románia „mozaikszerkezetű ország” (Kolumbán Gábor) lévén, a különböző vidékek és megyék igen eltérő fejlettségűek, pozitív alakulásként könyvelhető el. Elkészült a regionális fejlődésre vonatkozó törvény is. Nyolc regionális tanácsot hoztak létre. Kívánatos lenne, hogy ez az egész fejlemény kulturális, etnikai vonatkozásban is eredményesnek bizonyulna. Ezt is elősegítené, ha – európai mintára – a régiók közigazgatási-jogi legitimitással rendelkeznének. Reményeket fűzhetünk az állami határokon átvelő „eurorégiók” működéséhez is, hisz országok és népek egymáshoz való közeledését ösztönözheti.

Talán nem délibábkergetés, ha a különféle mikro- és makrorégiók hálózatainak kiépülésétől – a Romániában oly szívós centralizáló törekvések visszaszorulásával együtt – az erdélyi identitás új meghatározását is várjuk. Ismételten hangsúlyozom: eszmei síkon a transzszilvanista hagyaték ebben segítségünkre lehet.

JEGYZETEK

- ¹ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. In: Válogatott tanulmányok. Bp., 1986, II. k., 187–265.
- ² Timothy Garton Ash: i. m. – Czeslaw Milosz: *A mi Európánk*. In: Századvég, 104–110.
- ³ Leszek Kolakowski: *Die Gegenwärtigkeit des Mithos*. München, 1973
- ⁴ Ernst Bloch: *Das Prinzip Hoffnung. I.–II.*, Frankfurt am Main, 1959
- ⁵ Kende Péter: *Szakítani a nemzetállamisággal*. In: Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában? Bp., 1994, 84–94.
- ⁶ Uő uo., 89.
- ⁷ Kis János: *Túl a nemzetállamon*. In: Az állam semlegessége. Bp., 1997, 129–185.
- ⁸ Kis János, i. m., 183.
- ⁹ Molnár Gusztáv: *Az erdélyi kérdés*. Magyar Kisebbség, 1997, 3–4.
- ¹⁰ Samuel Huntington: *Civilizációk összeütközése*. Korunk, 1996. 1.
- ¹¹ Gabriel Andreescu: *Az „erdélyi kérdéstől” az „európai kérdésig”*. Magyar Kisebbség, 1998. 1.
- ¹² Bakk Miklós: *Románia és Közép-Európa – két kiegyezés*. Magyar Kisebbség, 1998. 1.
- ¹³ Uő uo.
- ¹⁴ Antonela Capelle-Pogăcean: *Észrevételek Molnár Gusztáv Az erdélyi kérdés című tanulmánya kapcsán*. Magyar Kisebbség, 1998. 1.